

Öt szép levél

A magyar nyelv szerepe Pázmány Péter vitairataiban

A magyarországi barokk irodalom kezdete a XVII. század első felére tehető, amikor a háttérbe szoruló latin nyelvű irások fokozatosan átadták helyüket a magyar nyelvűeknek. A barokk egyházi próza megteremtésében az ellenreformáció nagy alakjának, a sikeres politikusnak és nemzetnevelőnek, Pázmány Péternek kivételesen nagy szerep jutott. Szinte mindenre elszántan, a legváltozatosabb formákba ötvözötten vetette be a logika és a magyar stílus eszközeit, hogy ellenreformációs törekvéseit érvényre juttassa. Eközben a műveltség és a tudás fontosságát hangsúlyozta.

Alaposan tanulmányozva a hazai helyzetet, felismerte, hogy a nemességhez csak magyar nyelven lehet eredményesen szólni, hiszen a protestáns prédikátorok sikere és ennek eredményeképpen a reformáció eszméinek rendkívül gyors és széles körű terjedése is nagyrészt ezen múltott.

A katolikus vallás védelme és a katolikus tanok népszerűsítésének érdekében, egyre több magyar nyelvű vitairatot adott ki, melyekben kettős szempontot figyelhetünk meg. Fontosnak tartotta a teológiai kérdések tudományos magyarázatát, azonban nem felejtette el azt sem, hogy olvasóinak jelentős része képzetlen az egyháztudomány kérdéseiben. Ezért könnyen áttekinthető, lényegretörő, a fontos vitapontokat megmagyarázó írásmódot kellett alkalmaznia. Olvasmányos, jó problémamegoldó stílusának köszönhetően, munkái nagyon hamar népszerűvé váltak, elsősorban a nyugati országok részét képező körökben.

Az „*Öt szép levél*” című írás, Pázmány Péter vitaközi irodalmának csúcspontja – 4 év különbséggel – egymás után kétszer 1609-ben és 1613-ban is megjelent. Az „*Öt levél*” nagymértékben különbözött az 1609-es változattól. A szerző teljesen átdolgozta, több helyen kibővítette, máshol rövidítette a mondandóját. Sok helyen bővebb magyarázat helyett a lapszálon utal korábbi műveire, elsősorban az „*Isteni Igazságra vezérlő Kalauz*”-ban leírtakra. Tekintettel arra, hogy szinte nem található a második kiadásban olyan mondat, amit Pázmány ne írt volna át, életművében mindkét változat, mint külön álló szerzemény szerepel.

A lélektani finomsággal megkomponált műre a bonyolult, de mégis áttekinthető szerkezet, logikus érvelés és nem utolsósorban humor a jellemző, amelynek köszönhetően még ma is érdekes olvasmány lehet. Egyéni és új formát teremtett a vitázó irodalomban, hiszen most az egész vitaanyagot, érveket és ellenérveket egy kitalált szereplő leveleiben olvashatjuk. A meg nem nevezett protestáns prédikátor segítségért fordul a „*nagytekintélyű Alvinczi úrhoz*”, hogy ellenfeleinek méltóan megfelelhessen. Lehetséges, hogy a fiktív levelek ötlete, amely keretbe foglalja a mondandóját, nem Pázmánytól származott. A szerző széleskörű műveltséggel rendelkezett, nemcsak az antik műveket, hanem a korszak irodalmát is jól ismerte. Ezért feltételezhető, hogy olvasta a német humanista alkotást, az „*Epistolae obscurorum virorum*” (1516–1517) gyűjteményt, mely egy tudós és egy tudatlan ember párbeszédére épül.

A levelek nemcsak védelmükbe veszik a katolikus tanokat, hanem egyértelműen bírálják és támadják a protestáns nézeteket. Egytől-egyig fontos kérdéseket tárgyalnak, vallási tartalmukat címek mutatják. Minden fejezethez egy alcím is tartozik, melyben a szerző a mondanivalóját – kivétel nélkül – Alvinczi Péternek ajánlja.

Pl. „*Első levél, Az pápisták bálványozásiról*

Az mézes nyelvű s cifra beszédű Alvinczi Péternek”

„*Negyedik levél, Egynehány szép kérdésekről*

Az megnyomorodott magyar nemzetnek égő s felgerjesztő fákljának, Alvinczi Péternek”¹

Az önmagukért beszélő, hatásos kifejezések, a hízog, szép szavak nem dicséretet, hanem céltudatos gúnyt jelentenek és a katolikus fölény kifejezésére szolgálnak.

Komoly, száraz és nehezen olvasható sorok helyett, egyéni hangon megszólaló levélbe pillanthat bele az olvasó, melyet kisebb jelenetek, párbeszédetek tesznek változatossá.

„*Megszóllala itt egy főember: Huj, bezzeg nagy árkot ásál magadnak: nagy ennek az szoköllője. Azért hagyj békét bár ennek az utolsó cikkelynek, és ne mellyezd, amit meg nem fogtál. Mondák én az főembernek: Had ússzon, amíg úszhat; halljuk minden káromló csácsogását, mellyekkel marcongia és ostorozza az Isten edényinek emlékezetit. Felele erre az pápista ember: Csinnján beretváj, szerető bátyám; efféle fardagályos és cafrangos szitokkal ne mossad bűdös szádát.*”²

¹ Pázmány Péter: Egy tudakozó prédikátor nevével íratott Öt levél Európa Könyvkiadó Bp. 1984. 9. és 116. old.

² Ugyanott

A rejtett dialógusokban a levélíró elmondja, hogy kik a szereplők, hol és mikor, milyen körülmények között vitatkoznak. Rövid szellemes jellemzések is bőven találhatóak a levelekben („*régi, avas pápista keresztény ember*”), melyek segítségével a szerző megjeleníti előttünk a történetet. A levélforma és a dialógus csak az egyik fele Pázmány újszerű ábrázolásmódjának, az igazi drámai értéket az a lélektani művészet teremtette meg, mellyel alakjait megalkotta, hiszen a szereplői a kor emberei, akár valóságos, élő személyek is lehetnének.

A mű nem nélkülözi a hasonlatokat, („*mint az tőkben esett egér*”)söt, a hatás fokozásának érdekében nyersebb kifejezésekkel („*úgy hallgat, mint egy hűgő dísnő*”) is találkozhatunk. Népszerűségének kulcsát az egyszerű ember számára is könnyen érthető nyelvezetében kell keresni. Kedveltek voltak már akkor is a közmondások, illetve a közmondásszerű, rövid, szemléletes kifejezésmódok, melyek alkalmazását Pázmány művészi szintre emelte. („*nem mind bors, a mit az kalmár ebe hullat*”)

Az ironikus hangvétel, a protestáns prédikátor tájékozatlanná, tudatlanul való beállításra és a katolikus hittételek egyre inkább nyilvánvaló föllénye, Alvinczi olyan méretű felháborodását váltotta ki, hogy életveszélyesen megfenyegette a szerzőt, mire az következőképpen válaszolt: „*Noha talám nem karddal, hanem pennával, nem vérrel, hanem téntával kellene énellemem hadakoznod.*”³

Az *Öt szép levél* címlapján az S.T.D.P.P. (*Sacrae Theologiae Doctor Péter Pázmány*) rövidítés olvasható. Az író szándékosan azért választotta ezt a nevet leplező megoldást, mert nem akarta, hogy neve „*üdü nap előtt való kifakasztásával*” írását a protestánsok olvasatlanul félretegyék. Nézetét minél szélesebb társadalmi körrel kívánta megosztani, mert egyik legfontosabb céljának a magyarság rekatolizációját tekintette.

Alvinczi Péter gyorsan és nem eléggé átgondoltan írt válasza 1609-ben hagyta el a debreceni nyomdát. A barokkosan hosszú című műből – *Egy tetetes neve vesztett Pápista embertől, S.T.D.P.P.-től küldetett színes öt levelekre rend szerint való Felelet Alvinczi Péterétől, a Kassai Magyar Eklézia lelképáztortától* – sajnos egy példány sem maradt ránk. Tartalmára, Pázmány Pozsonyban írt, szintén terjedelmes és ironikus címet viselő válasziratából – *Alvinczi Péternek sok tétoväző kerengésekkel és cögéres gyakorlatokkal felhalmozott feleletének rövid és keresztényi szelidséggel való megrostálása Pázmány Péterétől, az Jezsuiták rendin való legkisebb tanítótól* – következtethetünk. Az a tény, hogy Alvinczi csak az első két levéllel foglalkozott, eleve támadási alapot nyújtott. Pázmány nem hagyta kihasználatlanul a kínálókozó lehetőséget. „*Mikor olvasni kezdém irásodat, vöm eszemben, hogy csak az két első levelet türköd szegül-végül. Azért úgy gondolkodom vala az dologrül, hogy ezek még csak időtlen írások és talám az töb kákumbákkomot is el kellene várnom, hogy egyszer mind vinném az próbaköre minden foltos nyálaskodásidat.*”⁴

A folytatásban is szép számmal találhatunk gúnyos, ironikus, néha durva kifejezéseket. (Pázmány stílusára alapvetően jellemző volt, hogy esetenként erősebb, akár gorombaságig fokozódó hangnemet használt.) Időnként felkiáltásokkal, (*Húj, okatlan okoskodás!*) szójátékokkal tette változatosabbá, mozgalmassá és élővé művét.

Az 1613-ban kiadott *Öt levél*, Pázmány vitairódmának csúcspontját jelentette. Logikailag áttekinthetőbb, érthetőbb, tömörebb, a magyar nyelv fordulataira épülő, sokszínű művet olvashatunk. A könnyebb eligazodás érdekében az egyes levelek alfejezetekre tagolódnak, a zárórészben az egész vita összefoglalása található. Pázmány Péter olyan sikerrel védte a katolikus eszméket és olyan hatásosan mutatott rá a protestáns tanok gyenge pontjaira, hogy Alvinczi a maradék három levél cáfolatával végleg adós maradt.

Pázmány vitairói munkássága az 1613-ban megjelent, *Az Isteni Igazságra vezérlő Kalauz*-zal vált teljessé. A nagyszabású mű olyannyira teljes és egész, hogy az ellene és a katolikus rendszerre irányuló későbbi, erőltetn támadásokat könnyűszerrel háritotta. Rédl Frigyes frappáns összefoglalásában, a *Kalauz* betetőzi, és egyúttal befejezi az ellenreformációt.

A hazai barokk irodalom születését követhetjük nyomon, szinte lépésről-lépésre Pázmány vitairataiban, melyek jelentős egyház-, és művelődéstörténeti szereppel bírnak. Azonban 400 év elteltével talán mégsem ez az elsődleges fontosságú. A vallási ellentétek, a reformáció, ellenreformáció harca már a múlté, így előtérbe kerülhetnek az írások irodalmi értékei.

M. Pázmány Kata

Felhasznált szakirodalom: Bitskey István: Pázmány és műve. Európa Könyvkiadó. Bp. 1984. – Bitskey István: Pázmány Péter. Gondolat Kiadó. Bp. 1986. – Pázmány Péter: Egy tudakozó prédikátor nevével iratott Öt levél. Európa Könyvkiadó. Bp. 1984. – Sik Sándor: Pázmány, az ember és az író. Szent István Társulat. Bp. 1939. – Szilágyi V. Ferenc (szerk.): A magyar irodalom története. Anno Kiadó. 2004.

³ Sik Sándor: Pázmány Az ember és az író. Szent István Társulat Bp. 1939. 111. old.

⁴ Bitskey István: Pázmány és műve. Európa Könyvkiadó Bp. 1984. 163. old.